

LOGICA EN ZAKELIJKHEID

De logica is een vorm van intellectueele hygiëne; zij is een vorm van oude, altijd nieuwe „zakelijkheid”. Zij is exact, hard, helder; in hooge mate „functioneel”. Zij is getraind op een minimum materiaal (woordgebruik) en een maximum gedachten (licht en lucht). De logica, wil ik zeggen, moest iets zijn, dat de aanhanger der „nieuwe zakelijkheid” als wezenlijk, als mentaal verwant ervaart.

Wat blijkt echter? Hij waardeert de logica niet zoo bar. Niet enkel waar zij een irriteerend contra is, maar als zoodanig. Een snel, dwingend, scherp-geformuleerd be-
toog, als dat van Tellegen in het R.K. Bouwblad¹⁾ gepubliceerd (ten deele als correctie op de grondstellingen van het nieuwe bouwen), herkent hij niet als exact, precies, zakelijk. Hij vindt het zwaar, zwaar-op-de-hand, omslachtig. Niet omdat het dit wezenlijk is, maar omdat hij op déze zakelijkheid, op dít minimum materiaal, op dit functionalisme van het wóórd niet is afgestemd. Omdat hij het degenspel der dialectiek niet hanteert. Datgene, wat hem, overeenkomstig zijn nadrukkelijk geponeerde geestelijke structuur, zoo verwant moest zijn, is hem, wezenlijk, vreemd, is hem, in den grond van de zaak, zelfs vijandig. Men kan het met Tellegens contra's oneens zijn, maar de vertegenwoordiger (of aanhanger) van de functioneele architectuur zou deze wijze van denken als mentaal ver-

¹⁾ Jrg. 8.

want aan zijn wijze van bouwen moeten ervaren en, minstens in dit opzicht, moeten kunnen apprecieeren. Het tegendeel is echter het geval. Hij ondergaat deze in den grond van de zaak zoo eenvoudige beschouwing als een „philosofisch waterhoofd”. — Maar, vraag ik mij af, zou hij, die zelfs een dergelijk simpel betoog niet kan volgen, een (ongesigneerde) beschouwing van Thomas niet evenzeer als het tegendeel van een snelle, precieze, heldere greep tusschen waarde en onwaarde ondergaan?!

Ik signaleer met deze ontoegankelijkheid voor de logica van het woord bij hen, die op aesthetisch terrein het logisch denken bij uitstek willen vertegenwoordigen, een innerlijke tegenstrijdigheid.

Tweede tegenstrijdigheid schijnt, dat de vertegenwoordiger of aanhanger van het streng-logisch, economisch bouwen op het terrein zijner beginselen, op het terrein der verantwoording en verdediging, gaarne groote, onzakelijke, zelfs topzware woorden, romantische en onverantwoorde leuzen bezigt; dat hij in zijn theorie duldt, wat hij in de practijk van zijn bouwen met een glimlachje als rhetoriek of gevellyriek zou hebben afgewimpeld, verworpen: veracht.

Hoe komt dit? Zeer wellicht omdat de nieuwe zakelijkheid-zélf noch logisch, noch zakelijk is, maar slechts een nieuwe vorm van romantiek, van romantisme beter gezegd. Concreet, scherp-ingesteld naar één zijde, en met een overdreven onderdanigheid naar die zijde, is zij vaag en in het vage latend naar andere, niet minder beslissende zijden. Zij weigert met name zich zakelijk rekenschap te geven van de verschillende waarden, die bij het bouwen tot uitdrukking moeten komen; zij beperkt zich hier willekeurig, terwijl

relatieve, secundaire waarden worden verheven tot een absoluut en koppig dogma buiten hetwelk (en buiten welks artistiek jargon) geen zaligheid meer mogelijk is. Dit is natuurlijk niet logisch. Het is veeleer een vorm van zeltisme. Het is evenmin logisch als het constateeren van dit feit onverdeeld prettig is, hoewel een zeker deel van mijn geest onvoorwaardelijk voor machinale productie is, exclusieve nuttigheid, internationalisme, maximum glas, maximum comfort, maximum genot, minimum wand, minimum differentiatie, minimum materiaal etc. Nietwaar, laat men nog maar meer opruimen, en laat men dien robot, op zoek naar zijn maximum en zijn minimum nog maar meer in uniforme kooitjes zetten. En hoe machinaler zijn milieu wordt geproduceerd en gereproduceerd, hoe liever het me is. — Maar over dien robot, en mijn wenschen voor hem, gaat het hier nu niet.

Natuurlijk, een hamer — exclusief-doelmatig, zakelijk, functioneel — kan schoon zijn. De dienstigheid van een gebruiksvoorwerp aan zijn onmiddellijk, technisch doel kan, zooals Tellegen terecht, zij het iets terloops, opmerkt, een eigen schoonheid bezitten. Zoo ook de technische constructie van een vliegtuig, een pantserschip etc. De machinale productie (en reproductie) doet aan deze schoonheid niets af. Een vliegtuig dat schoon is, behoudt zijn schoonheid ook in zijn honderdste herhaling, en een stalen meubeltje, dat schoon is, herhaalt zijn schoonheid, zoo men wil, eindeloos. Ook een woonhuis, welks „architectuur” een uitsluitend functioneele vormgeving is in die beperkte beteekenis welke de nieuwe zakelijkheidsaan-

hangers aan dit woord gaven, kan zijn eigen schoonheid bezitten, — ook al valt het moeilijk te loochenen dat zijn werkelijkheid meestal een tegenvaller is bij zijn foto (en niet alleen omdat men het steeds „neemt” in het sahara-zonnetje van een zomerdag).

Vervolgens: het is volkomen juist, dat het nut alles aan het te maken nutgoed moet bepalen. De vraag is alleen maar: wat verstaat men in een bepaald geval onder nut? Wanneer kan men zeggen, dat bijv. een woning volkomen aan het nut, dat men ervan verwachten mag, beantwoordt? Hier dient men zich rekenschap te geven van de velerlei functies die een woning heeft. De nieuwe zakelijkheid nu geeft zich van die verschillende functies en daarmee van het verschillend nut dat een woning moet dienen, geen rekenschap. Zij erkent enkele waarden, schroeft deze op, en verwaarloost de rest, waaronder het belangrijkste. Genot en comfort is niet alles (neen, het is niet prettig dit uitentreure te moeten herhalen, maar wat rest ons anders waar men ook uitentreure het tegendeel hoort herhalen), en in maximale hoeveelheden geserveerd, kan het zelfs den servielsten robot „des Guten zuviel” worden. Hoeveel meer dan een mensch. Een mensch is nu eenmaal meer dan een lichaam en verlangt derhalve van zijn woning nog een ander nut dan een maximum zon, licht, ruimte, gemak en lichamelijke welzijn. Een huis is niet slechts dienstig aan het lichamelijke leven van den mensch, maar ook aan zijn geestelijk leven, zijn gezinsleven etc. De woning moet niet slechts de (aesthetische) uitdrukking zijn van lichamelijke en materiele waarden, maar ook de zedelijke en geestelijke waarden waaraan een huis dienstig moet zijn, behooren in haar tot

een aesthetische uitdrukking te geraken. Het is niet de *exclusieve* nuttigheid, welke wij het nieuwe bouwen verwijten, want zelfs een ding, dat, in of aan een huis, enkel om der schoonheidswille bestaat, heeft een reële functie in het leven van den mensch, en, daarmee, ook zijn reëel, niet te verwaarloozen „nut”; het is deze *beperkte* nuttigheid, deze beperking van het nut, deze ondergeschiktheid van het woonhuis aan lichamelijke waarden, deze souvereiniteit van een beperkt goed of doel met verwerping van een hooger nut, die, wezenlijk bepalend geworden, het nieuwe bouwen als een schromelijk tekort te verwijten is. Men kan de nieuwe zakelijkheid verwijten, dat ze haar eigen leuze „functionalisme is plicht” te beperkt, te eenzijdig, onredelijk- en intransigent-eenzijdig, interpreteert en realiseert.

Als het om een woonhuis gaat draait de heele nieuwe zakelijkheid om een kleine, dubieuze pragmatiek. In laatste (en eerste) instantie gaat het enkel om gemak en genot, en, daarom, voor en na, om techniek. De nieuwe zakelijkheidsaanhanger wordt gebiologeerd door de techniek. Hij heerscht niet over de techniek, maar de techniek heerscht over hem. Zoozeer, dat hij haar niet alleen gebruikt om problemen op te lossen, doch dat hij problemen zoekt om de techniek toe te passen. Hij ligt in aanbidding voor elke overwinning op de materie (dat is zoo zijn „specialisme” geworden), alsof zich daarin de oorspronkelijkheid van den mensch manifesteert, terwijl men er toch bij wijze van spreken nog nauwelijks aan den mensch mee toe is, — gelijk de ingenieuze, nebenbei-gepresteerde bouw-seltjes van vele insecten zouden kunnen leeren. Hij

vindt honderd en een gemakken, alleen maar om alle mogelijke technische mogelijkheden in toepassing te kunnen brengen. Men moet zich bijna op al dat gemak gaan instellen, en bijna (bijna?) wordt dat maximaal gemak het laatste ongemak. En soms lijkt het wel, alsof wij de eeuw der parade-architectuur gepasseerd zijn om in een eeuw van parade-techniek te verzeilen.

Er is nog iets anders. Terecht formuleert Tellegen in zijn meer genoemd artikel een noodzakelijk *distinguo* als hij, de functioneele vormgeving aan zijn kritiek onderwerpend, concludeert, dat in elk stoffelijk ding ten eerste „het middel-zijn tot het doel worde aangetroffen; dat bovendien het volmaakte eischt, dat naar buiten blijke — eenigermate en voorzoover mogelijk — van welke graad van volmaaktheid dat doel is.” 's Menschen „dagelijksche gebruiksvoorwerpen zijn niet alleen dienstig tot hun technisch, onmiddellijk doel en zij bezitten niet enkel de aan deze dienstigheid eigen schoonheid; zij behooren buitendien nog een schoonheid te bezitten, die overeenkomt met hun plaats in de rangorde der middelgoederen.” Bij een gebouw is „niet alleen het onmiddellijk doel maatgevend, bijv. het verzamelen van veel of weinig menschen, maar ook en even zeker de aard van het verderliggende doel, waartoe de mensch het bestemde.” Behoorlijk is, dat „men aan de gebouwen de rangorde der doelen kan zien en niet volstaat met de onmiddellijke ‚functie’.”

Het tegendeel is echter werkelijkheid. Men bemerkt, dat, „de producten der Nieuwe Zakelijkheid verzuimen de behoorlijke orde in de menschelijke doeleinden blijkbaar

te maken. De differentieering tusschen zwembad, bioscoop, theater en kerk is — volkomen consequent — zeer gering!" Tenslotte: „Dat wat het hoogste goed is voor den mensch, behoort als zoodanig in de producten der menschelijke samenleving tot uiting te komen. Naarmate iets meer of minder tot dit doel leidt, behoort het meer of minder belangrijk te zijn, ook in de uiterlijke verschijningsvorm van het ding zelf. Zoo ontstaat de orde ook in de bouwsels eener menschelijke samenleving. Kerk, stadhuis en woonhuis krijgen de hun toekomende plaats, evenals steden en dorpen, wegen en pleinen etc." — Dit alles is, zou ik zoo meenen, zeer eenvoudig: duidelijk. Evenals het feit dat de producten van het nieuwe bouwen met deze normen in flagrante tegenspraak zijn. Dit bezwaar is ook mijn bezwaar, mijn derde. Het nivelleeren en uniformeeren, dat de nieuwe zakelijkheid vertegenwoordigt, beteekent een onverschilligheid of minachting voor en een ontkenning van de hiërarchie der dingen en der waarden; het beteekent het ontbreken van iedere waarachtige levensstijl.

Kort geleden verklaarde ir. J. B. van Loghem in *De 8 en Opbouw*, dat het project van Holt voor de uitbreiding van het Haarlemsche raadhuis het eenige geslaagde van de ingekomen ontwerpen was. Niet, gelijk de schrijver verklaarde, omdat Holt toevallig een vertegenwoordiger van het nieuwe bouwen is, maar omdat zijn project het klaarst en meest logisch de functie van die uitbreiding — het onderdak verschaffen aan een stedelijke *administratie* — vertolkte. Wij zullen dit niet betwisten, wij kennen het project niet. Wij zullen evenmin betwisten dat deze uitbreiding een andere vertolking vroeg dan het oude raadhuis zelf, dat, als zetel

eener stedelijke *magistratuur*, ook een vertolking van bijv. het representatieve rechtvaardigde (gelijk ir. van Loghem, uiterst voorkomend, in het midden brengt). Ter verdediging van bedoeld project wordt — op het altijd gewillige papier — het tot uitdrukking brengen van andere waarden in andere omstandigheden als wenschelijk toegegeven, maar men behoeft maar de producten der zakelijken te kennen om te weten dat het in de *practijk* geen andere waarden erkent dan de beperk-functioneële, én: dat, in de *practijk*, het verblijf eener stedelijke magistratuur niet wezenlijk van het verblijf eener stedelijke administratie zou verschillen; om te weten, dat de „geestelijke functionaliteit” praktisch nooit een andere was of is dan de „stoffelijke functionaliteit”.¹⁾

Wij constateerden met dit al een „onredelijke beperking” en een eenzijdige overdrijving. Hiermede, en met haar koppige verdediging, vertoeven wij in de onmiddellijke nabijheid van een nieuw romantisme, een artistieke en intellectueele anti-hygiëne welker zonderlinge logica, behalve

¹⁾ Alle duistere omhaal en grootspraak, die het tegendeel moet suggereren, ten spijt. „Ons moet het beeld van den volledigen mensch, én als menschelijk wezen én als individu, voor oogen staan, en bij dit beeld passen niet meer de renaissancewaarden, waarin materie, geest en ziel gescheiden tot uitdrukking kwamen(!). Wanneer wij in onze architectuur den mensch willen dienen, het menschelijke tot uitdrukking willen brengen, dan past in die architectuur niet meer de aangeplakte schoonheid, de toegevoegde ziel en geest (!), maar die ziel en die geest zullen moeten zijn inhaerent, onafscheidelijk gebonden aan de stoffelijke functionaliteit, waardoor de vergeestelijkte functionaliteit als het ware wezen van het goede bouwwerk wordt benaderd.” Etc. — Over „waterhoofden” gesproken!

in haar beperktheid en overdrijving, o.m. hierin bestaat dat zij op papier de grootspraak en gevel-lyriek huldigt, welke zij in haar architectuur terecht als iets onzindelijks verwerpt.

En het groote gebaar, waarmede men na een critisch contra gemakshalve opmerkt, dat men tegenover een „levend” iets als een architectuur-verschijnsel weinig met een theoretische correctie uitricht (het zij zoo; het leven is nu eenmaal niet zoo bijster functioneel; waar blijven we als we het nut van ons leven gaan uitmeten!) getuigt, wederom, van geestelijke en artistieke anti-hygiëne, want het is niet meer dan een groot en gemakkelijk gebaar. Men ontkent dan, tegen alle feiten in, dat het nieuwe bouwen meer is dan enkel een, uit de lucht gevallen, architectuur-verschijnsel; men ontkent dan, dat zijn practijk werd voorbereid en nog dagelijks wordt geflankeerd door een theoretisch beginsel en een (poging tot) „redelijke” verantwoording; men ontkent dan, dat ook de nieuwe zakelijkheid haar richtende, *stimuleerende* „logica” heeft, althans zóekt. Maar zoodra men erkent, dat ook aan haar (vaak topzware) richtende beginselen ten grondslag liggen, moet men eveneens erkennen dat ook een *correctie* dier beginselen, dier „doctrine”, haar „nut” kan hebben, d.w.z. een opnieuw gezuiverd bouwen kán stimuleeren, kán voorbereiden.

Ik weet wel, het is niet prettig om, temidden van al het zonlicht dat het nieuwe bouwen zoo rijkelijk laat binnenstroomen, en gezeten op dat lichte, vroolijke meubeltje, een logische en dies altijd wat hardnekkige theorie te moeten verteren, maar men bedenke dan hoeveel onprettige,

halsstarrige, topzware en onoverzichtelijke theorie voor het enkele ontstaan van al die luchtigheid en overzichtelijkheid moest geserveerd en verwerkt worden.

Waarlijk, als er van een loodzware theorie sprake is, wordt deze niet enkel aan één zijde, aan de zijde van het contra gepleegd! — Als men de wrevel ziet, waarmede een eenvoudig betoog als dat van Tellegen wordt afgepoeierd, zou men bijna gaan veronderstellen, dat het verzet der zakelijken tegen een zakelijke correctie een „angstige prae-occupatie” is: een zekere beduchtheid voor de feilbaarheid en haar démasqué van een onfeilbaar-gewaand, maar misschien alleen triviaal, ja, triviaal dogma. Triviaal, gelijk, in laatste instantie, het dogma der marxisten, dat andere product van het genivelleerde, ontwortelde, verzakelijkte (en verziekeliakte) leven.

Neen, het is werkelijk niet zoo ver gezocht, en vooral niet kwaadwillig, het nieuwe bouwen met deze „levensbeschouwing” in verband te brengen. Het is werkelijk niet alleen op het gebied van de politiek dat deze plebejische levenskijk de waarden van het West-Europeesche leven heeft aangevreten. Het marxisme vergoddelijkt de minimale waarde, de bijna-onwaarde der laatste en laagste levenswaarden: gemak, genot, gezondheid, nuttigheid voor het onmiddellijk zichtbaar, tastbaar doel etc. In het licht van geheel de betrekkelijkheid dezer platvloersche, en, op een bepaald moment van leven, zelfs nauwelijks meer ter zake zijnde waarden, in het licht dus eener levenserkenning die, anti-plebejisch, meer geneigd is de nutteloosheid van elk „nut” en het „nut” der nutteloosheid te bevestigen

dan het myope realisme der nijvere marxisten, veracht men eens te meer de verstarring eener kunst in het dogma der nuttigheid (deze „langage rationaliste — le plus bête de tous"). Evenwel, deze kant van de kwestie, hoe aantrekkelijk ook, moge hier blijven rusten. Ik wil iets anders in het midden brengen. De vraag, die ik mij zelf vaak stelde. — Hoe komt het, dat ik, ondanks al mijn bezwaren, het rationeele, functioneele bouwen toch verre prevaleer boven de rest die op dit gebied gepresteerd wordt.

Waarom? Ten eerste, omdat het nieuwe bouwen, daar waar zuiver functioneele waarden de beslissende zijn en het zuiver-economisch, constructief bouwen eisch is (fabrieken, kantoren etc.), zeer sterke, schoone, zuivere dingen heeft tot stand gebracht, dingen die met evenveel vreugde te aanvaarden zijn als de schoone zakelijkheid van een vliegtuig. En ten tweede, omdat de rest erbarmelijk faalt; en faalt, omdat de andere in het geding gebrachte waarden, welke een architecturale kunst in het leven zouden kunnen roepen, niet meer *scheppend leven*. Men kent deze waarden theoretisch, maar met een theoretisch weten, ook waar men dit tracht te beleven, maakt men geen kunst. De kunst, het scheppend leven begint nog een stap verder, n.l. daar waar weten leven werd.

Neen, de kwestie is niet zoo, of niet alleen zoo, dat het *gevolg* der nieuwe zakelijkheid „armoede" is, „door de ontkenning van wat de stoffelijke schoonheid aan rijkdom vraagt"; het verschijnsel der nieuwe zakelijkheid, evenals het falen der niet-zakelijken, werd *veroorzaakt* door een armoede; door het niet meer kennen én léven van de schoonheid, de schoone hiërarchie der verschillende

levenswaarden. Men bespeurt deze armoede niet alleen in de schéppingen der niet-zakelijken, maar ook, en het pijnlijkst, aan de manier waarop deze waarden verdedigd, in het geding gebracht worden. Men voelt dan het langswaaien van vele groote, holle woorden; men voelt — in het heete, agressieve rumoer dier stemmen — een onaangename leegte en kilte (en stilte...).

Ja, nog een stap verder, en ik moet erkennen, dat het nieuwe bouwen, ook daar waar de beperkt-functioneële vormgeving niet meer te verantwoorden zou zijn, misschien nog het eenige, redelijk en aesthetisch te verantwoorden bouwen is op dit moment.

Ik zet deze stap gaarne. Doch dan met de opmerking, dat dit te moeten erkennen, n.l. dat dit nieuwe, op zooveel gronden verworpen bouwen nog het beste, het ons nog meest „verheugende” bouwen is, misschien het meest hatelijke (en meest beschamende) is. Niet van het nieuwe bouwen, maar van dezen tijd.

Nog een laatste opmerking. Wat ik, als een noodgedwongen gevolg van dezen leeggeplunderden, uitgeholden tijd aanvaard, aanvaard ik vanzelfsprekend niet als „aesthetisch dogma”. Al prevaleer ik dit dogma, en alles wat er aan vastzit, ook honderdmaal boven een tot kerkgebouwen en regeeringsgebouwen uitgedijde en verkolossaalde landhuisjesstijl, een landhuisjesstijl die zelfs rond het allergenoegeijkste en meest bête echtpaartje niet meer te savouereeren is, — dit dogma en zijn producten dienen bestreden d.w.z. gericht te worden. — De rest richt men niet meer. De rest vergaat, en laat men vergaan.

Neen, ook den anti-zakelijken had ik geen aangename dingen te zeggen. Het zij zoo.

Naschrift

Hier en daar ondernemen de vertegenwoordigers der nieuwe zakelijkheid thans pogingen de dogmatische verstarring van hun bouwen te verbreken. Ik kan dit slechts toejuichen, maar van Ravesteyn leverde hiervan een minder geslaagd (hoewel voor hem, naar ik meen, zeer typeerend) voorbeeld in de vernieuwde gedeelten van het Utrechtsche stationsgebouw. Men zou kunnen zeggen: de nieuwe zakelijkheid is hier, letterlijk, aan de zwier gegaan. De muren zijn plotseling dermate gaan zwieren, verticaal, dat men er mijns inziens weinig tegen in kan brengen als 'n volgende de zaak horizontaal (waarom niét?) zou laten zwieren. De ruimten zijn bovendien (en dit is erger) verre van fraai; niet omdat zij willekeurig, maar omdat deze willekeurige ruimten — vooral de uitgelubberde hal — geheel vormloos zijn. Déze breuk met de nieuwe zakelijkheid is in wezen precies zoo romantisch als de romantiek van zijn tegenvoeter die in Alkmaar het politiebureau „op pooten” zette. De lichte zwier, die zoo duidelijk werd nagestreefd, is even weinig bereikt als de „monumentaliteit” die men te Alkmaar zocht. De speelsche, weinig zwaarwichtige, charmante détails zijn dit alles te nadrukkelijk en zijn te zeer geknutseld om waarlijk charmant of lichtvoetig te heeten. Het Dieseltje dat hier binnenglijdt (en wegglijdt) is dit alles veel geslaagder. Ik geloof steeds minder dat van Ravesteyn, die, blijkens zijn vroeger werk, een zeer intelli-

gent technicus is, met veel cultuur en ook artistieke smaak, als bouwer over een waarlijk scheppend vermogen beschikt. Ik zal geenszins ontkennen dat de vernieuwing van het Utrechtsche stationsgebouw hem voor zeer hachelijke problemen stelde, maar ik kan evenmin ontkennen dat hij geen der problemen, die hij *zichzelf* stelde (door zijn breuk met een dogmatisch-beperkt functionalisme), heeft opgelost. — Een voor mijn gevoel zuivere en in mijn oogen hoopvolle breuk met de nieuwe zakelijkheidsdoctrine vertegenwoordigt de hal van het Cineac-theater op het Damrak te Amsterdam. Hier is, gelukkig, weer veel overbodige ruimte (een noodzakelijkheid die de zakelijken zoozeer vergaten), en deze ruimte heeft vorm, stijl, is — tot in alle détails — een *schepping* uit één stuk. Dit was mijn eerste indruk; en dit blééf ook mijn indruk toen ik enkele dagen later vernam (uit geheel onverdachte bron) dat er ergens in Parijs een theater bestond dat verdacht veel op het Amsterdamsche geleek. En toen enkele maanden nadien een dagblad hier te lande de foto's van beide theaters publiceerde om daarmee te bewijzen dat het Amsterdamsche theater een grof plagiaat was, kon ik, nogmaals, slechts constateeren wat ik reeds geconstateerd had, n.l. dat het „plagiat” (behalve beter dan het oorspronkelijke) een „schepping” was en dus, ondanks zekere niet te miskennen overeenkomsten, iets „zelfstandigs”. Als trouwens dergelijke „overeenkomsten” plagiaat bewijzen, kan men de heele bouwkunst (die der nieuwe zakelijken inclus) wel van plagiaat beschuldigen. Voor mijn gevoel is genoemde hal een creatie geworden, waarin het rationalisme op zeer gelukkige wijze werd overwonnen, waarin de breuk met een

eenzijdig geïnterpreteerd functionalisme een *nieuwe* „harmonie”, een organische, geheel vrije, zelfstandige schepping heeft opgeleverd, een schepping die bewees dat haar maker tegen de problemen, aan genoemde breuk verbonden, was opgewassen. Dit wat betreft de hal. Het theaterzaaltje is dor.